

УДК 316.614

С. Васильєв, канд. психол. наук

А. Андрущенко, курсант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються психологічні особливості динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій в процесі соціалізації в умовах навчання в вищому навчальному закладі. Актуалізується визначення смыслових пріоритетів як результату рефлексії ціннісно-смыслові сфери і індикатору рівня зрілості особистості.

Ключові слова: ціннісно-смыслові орієнтації, курсант, смысловий пріоритет, соціалізація.

Вступ. Проблема вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій особистості актуальна в контексті соціалізації особистості молоді людини в умовах навчання в вищому навчальному закладі. Органічною складовою студентства є курсанти. В сучасних умовах трансформації суспільства, кардинального скорочення Збройних Сил зростає проблема популярності військової служби взагалі, військової освіти зокрема у молоді, що потенційно представляє інтелектуальну еліту. Досвід професійного психологічного відбору кандидатів на навчання свідчить, що певна частина абітурієнтів не тільки має досить низьку мотивацію до військової служби, але й іноді не має навіть уявлення про спеціальність, що виявляє бажання опанувати. Значна кількість абітурієнтів мають низьку підготовку за шкільною програмою. Непоодинокі випадки невиконання абітурієнтами тестових завдань. Спостерігається стійка тенденція до патерналістських настроїв у частини молоді, яка виказує бажання навчатися у ВВНЗ. Труднощі перехідного періоду створюють ситуацію у суспільстві, коли певна частина молодих людей, а також їх батьків, прагнуть забезпечити мінімальний добробут у майбутньому шляхом військової служби, отримання безкоштовно вищої освіти, можливість користуватися певними пільгами, що надаються військовослужбовцям тощо. З початком фахової підготовки військових спеціалістів у цивільних ВВНЗ до цієї мотивації необхідно віднести можливість отримати престижний диплом. Таким чином, саме патерналізм виявляється одним із чинників соціальної інертності і інфантильності певної частини курсантів, що не сприяє їх ефективній соціалізації в нових умовах життєдіяльності.

Курсанти і студенти після вступу до ВВНЗ опиняються в умовах життєдіяльності, які суттєво відрізняються. Важливо акцентувати увагу на те, що віковий період переходу до юності є найбільш інформативним і цікавим з точки зору дослідження соціалізації як студентів, так і курсантів. Якщо для студентів система вищої освіти є соціальним інститутом, що спрямований на всебічний розвиток інтелектуальних здібностей, який не обмежує прав і свобод громадянина, сприяє формуванню соціально активної особистості, система військової освіти зокрема, військова служба взагалі, репрезентують нормативне військове середовище, специфічні умови життєдіяльності, що включають суттєве обмеження свободи особистості.

Мета – ознайомити з результатами емпіричного дослідження психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації в умовах навчання в вищому навчальному закладі.

Результати дослідження. Ціннісно-смыслові орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, визначають характер регуляції діяльності та поведінки.

Перспективним напрямком дослідження динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій є психологічний аналіз наявних цінностей та смислів молоді людини з метою визначення їх потенціалу в процесі соціалізації. За свідченням Д. Леонтьєва, особистісні цінності є стійким мотиваційним утворенням, їх мотиваційний вплив не обмежується конкретно діяльністю, ситуацією, вони впливають на життєдіяльність у цілому та мають високу ступінь стабільності. На наш погляд, відомі стандартизовані підходи Д. Леонтьєва і М. Рокича до визначення ціннісно-смыслових орієнтацій певною мірою обмежують аналіз їх потенціалу, тому є необхідність їх доповнення проєктивними методиками, що надають можливість вільного формулювання смислів. Аналіз вільно сформульованих смислів дозволить розширити арсенал психологічного інструментарію для вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ.

З метою психологічного вивчення динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі навчання ВВНЗ було використано порівняльний метод. Було створено два емпіричних комплекси:

- курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія" – для порівняння ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів з метою виявлення їх динаміки в процесі навчання;

- курсантів 3-го курсу спеціальностей "Психологія" та "Фінанси" – для визначення відмінностей у ціннісно-смыслових орієнтаціях курсантів, що пов'язані з різними умовами навчання.

Крім того, було проаналізовано статеві відмінності ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія".

З метою реалізації завдань дослідження був використаний комплекс таких методів: теоретичні (оглядово-аналітичне дослідження психологічної літератури) – для з'ясування ступеню вивчення проблем психічної саморегуляції та ціннісно-смыслових орієнтацій в психологічних дослідженнях; емпіричні: тестування опитувальник "Тест смысловиттєвих орієнтацій" ("Мета у житті" (Purpose-in-Life Test, PIL) Дж. Крамбо та Л. Махоліка) в адаптації Д. Леонтьєва), опитувальник "Ціннісні орієнтації" М. Рокича, розроблена власна проєктивна анкета – для вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів; методи статистичної обробки експериментальних даних: кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз за t-критерієм Ст'юдента. Математико-статистичний аналіз даних здійснений в SPSS 11.5 for Windows.

Вибірка складала 70 осіб, які є курсантами Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка віком 17-20 років, з них 65 % – чоловіки і 35 % – жінки.

Під час проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ було здійснено поєднання методологічних підходів В. Франкла і Д. Леонтьєва. За-

стосування принципів логотерапії і проєктивної рефлексії минулого, сьогодення і майбутнього мало за мету спробу визначити смислові пріоритети курсантів, які певним чином можна буде використати у вивченні психологічних особливостей динаміки їх ціннісно-смислових орієнтацій в процесі навчання.

Для проведення психологічного вивчення ціннісно-смислових орієнтацій курсантів нами було розроблено проєктивну анкету, що передбачала вільні відповіді на запитання:

1. Десять подій, які зроблять моє життя значущим, прожитим не даремно.
2. Мрії мого життя.
3. Цілі мого життя (конкретно, плани).
4. Хто я? (Я – це...)
5. Без чого я – не я?
6. Мої хобі.
7. Як я можу реалізувати свої хобі у військовій службі?
8. Остання книга, яку я прочитав ("для себе", не за програмою)?
9. Як я люблю проводити свій вільний час?
10. Хто і що сприяє моїй самореалізації і що мені заважає на шляху до цілі?
11. Ким я себе бачу через 20 років?
12. 3 найбільш приємних і 3 найбільш неприємних моменти, пов'язаних із військовою службою?
13. Що я роблю для реалізації моїх планів вже зараз?
14. Професійні плани на найближчі кілька років?

За результатами аналізу анкет найбільш вагомими пріоритетами для курсантів 1-го курсу спеціальності "психологія" були визначені "освіта", "сім'я", "діти", "улюблена робота", "військова служба", "друзі". Недостатньо вагомими – "професіоналізм", "кохання", "життєвий досвід", "наукова та навчальна діяльність". У курсантів 3-го курсу спостерігається часткова зміна пріоритетів – підвищення рейтингу пріоритету "наука", "сім'я", зниження рейтингу пріоритету "друзі". З'являються інші пріоритети – "спорт", "матеріальна забезпеченість". На наш погляд, результати аналізу описують характер динаміки смислових пріоритетів в процесі навчання курсантів у ВВНЗ.

Наступним етапом емпіричного дослідження було проведення аналізу ціннісних орієнтацій курсантів за М. Рокичем та смисложиттєвих – за Д. Леонтьєвим. Аналіз кореляційних зв'язків між показниками дозволив конкретизувати визначені смислові пріоритети рейтинговою оцінкою наявних особистісних цінностей респондентів. Дещо суперечливі результати, на наш погляд, можуть свідчити про недостатній життєвий досвід курсантів, що пояснюється віковими особливостями. На наш погляд, результати аналізу дозволяють спостерігати існування певної тенденції відношення до освіти як інструменту забезпечення життя, процес освіти не пов'язується з творчістю та відповідальністю (патерналістський підхід).

Виявлені наступні індивідуально-психологічні відмінності між курсантами 3 курсу спеціальностей "психологія" та "фінанси" за цінностями "активне життя", "щасливе сімейне життя", "впевненість у собі", "друзі", "свобода", "здоров'я", "освіта", "відповідальність", "раціоналізм", "чуйність" ($p < 0,05$). Аналіз порівняння середніх значень свідчить про розподіл показників, що описують індивідуально-психологічні особливості за ознакою особливостей умов навчання та професійним (корпоративним) набором групових цінностей. Курсанти спеціальності "психологія" показали більш високий рівень оцінки цінностей "чуйність" та "активне життя", що свідчить про формування професійної етики фахівця-психолога. Курсанти спеціальності "фінанси" показали вищий рівень оцінки як важливої цінності – "раціоналіз-

му", "освіти", "відповідальності", "впевненості у собі", "щасливого сімейного життя", "друзів", "здоров'я" і "свободи". На нашу думку, віддання переваги цінностям "раціоналізм", "освіта", і "відповідальність" пов'язане із специфікою майбутньої професійної діяльності курсантів спеціальності "фінанси". В цілому курсанти обох спеціальностей визнають пріоритетними цінності: "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "освіта" і "відповідальність", тобто дані цінності є характерними, спільними пріоритетами, які проявляються незалежно від специфіки професійної освіти та умов навчання курсантів.

Щодо розподілу за ознакою статі, значно вищим є середнє значення показника "відповідальність" для курсантів-жінок, що є ознакою гендерних відмінностей. Для курсантів-жінок вищим є показник "раціоналізму" і значення фактору "забезпечене життя", ніж для чоловіків. Для курсантів-чоловіків більш значимим є фактор "свободи", ніж для курсантів-жінок, що також є гендерною особливістю.

В цілому курсанти 1-го року навчання показали вищі показники по всіх шкалах тесту "СЖО", порівняно з курсантами 3 курсу. На нашу думку, отриманий результат підтверджує складність проблеми вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смислових орієнтацій курсантів під час навчання. Курсанти 1-го року навчання, які щойно подолали фрустрацію під час вступу до ВВНЗ, показують результати більшої впевненості у результативності свого життя, задоволеність прожитою частиною життя, переконаність у здатності керувати подіями свого життя, задоволення досягнутими цілями, цілеспрямованість, переконаність в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і утілювати їх в життя. Натомість курсанти 3-го року навчання знаходяться на перехідному етапі, коли попередні цілі вступу до вищого навчального закладу уже досягнуті, а нові ще не сформовані, перебувають у стані невизначеності, стосовно майбутнього професійного визначення і розподілу.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить, що динаміка ціннісно-смислових пріоритетів пов'язана з особливостями соціалізації молодих людей, які обрали професію військового, в складних умовах реформування Збройних Сил України, невизначеності майбутнього тощо. Можна припустити, що ціннісні орієнтації є впливовим чинником особистісного розвитку в період остаточного формування особистості курсанта та його професійного самовизначення. Смислові пріоритети в даному контексті є результатом рефлексії ціннісно-смислової сфери і характеризують рівень зрілості особистості. За результатами емпіричного дослідження було визначено принаймні три проблемних періоди розвитку ціннісно-смислових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації: адаптація до навчання (1 курс), невизначеність смислових пріоритетів (3 курс), професійне та життєве самовизначення (5 курс).

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Бассин Ф. В. К развитию проблемы значения и смысла / Ф. В. Бассин // Вопросы психологии. – 1973. – № 6.
3. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2010.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания – анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984.
5. Дорцен Э. ван Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия / Э. ван Дорцен. – Ростов-на-Дону, Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. – 216 с.
6. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
7. Наследов А. Д. SPSS: компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А. Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2005.

8. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия // Психология личности. Тексты / В. Франкл. – М.: Изд-во МГУ, 1982.

9. Франкл В. Человек в поисках смысла / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

1. Ananiev B. G. Man as an object of knowledge / B. G. Ananiev. – St. Petersburg: Peter, 2002. – 288 p.

2. Bassin F. V. On the development problems of meaning and sense / F. V. Bassin // Voprosy psichologii. – 1973. – № 6.

3. Burlachuk L. F. Psychodiagnosis: A Textbook for high schools. 2nd ed. / L. F. Burlachuk. – St. Petersburg: Peter, 2010.

4. Vasylyuk F. E. Psychology experience – analysis of overcoming critical situations / F. E. Vasylyuk. – Moscow: Moscow State University, 1984.

5. Dortsen E. van Practical existential counseling and psychotherapy / E. van Dortsen. – Rostov-on-Don: The Association of existential counseling, 2007. – 216 p.

6. Leontiev D. A. Psychology of sense. Nature, structure and dynamics of the sense of reality / D. A. Leontiev. – M.: Meaning, 1999. – 487 p.

7. Nasledov A. D. SPSS: computer analysis of data in psychology and social sciences / A. D. Nasledov. – St. Petersburg: Peter, 2005.

8. Frankl V. Searching for meaning and logotherapy // The Psychology of Personality. Texts / V. Frankl. – Moscow: Moscow State University, 1982.

9. Frankl V. Man's Search for Meaning / Common ed. by L. Y. Gozman and D. A. Leontiev / V. Frankl. – Moscow: Progress, 1990. – 368 p.

Надійшла до редколегії 01.03.14

С. Васильев, канд. психол. наук, А. Андрущенко, курсант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫХ ОРИЕНТАЦИЙ КУРСАНТОВ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ

Рассматриваются психологические особенности динамики ценностно-смысловых ориентаций в процессе социализации в условиях обучения в высшем учебном заведении. Актуализируется определение смысловых приоритетов как результата рефлексии ценностно-смысловой сферы и индикатора уровня зрелости личности.

Ключевые слова: ценностно-смысловые ориентации, курсант, смысловой приоритет, социализация.

S. Vasilyev, Ph. D., A. Andruschenko, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DYNAMIC VALUE-SEMANTIC ORIENTATIONS OF CADETS IN THE SOCIALIZATION PROCESS

Psychological peculiarities of value orientations dynamics as well as the dynamics of semantic orientations are described in the process of socialization while studying at a higher educational institution. The determination of priorities as a result of both value and semantic spheres reflection and an indicator of maturity level of an individual is actualized.

Keywords: value and semantic orientations, student, semantic priority, socialization.

УДК 159.923

Н. Гарькавець, асп.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ

ПРОБЛЕМА СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглядаються особливості функціонування системи цінностей особистості. Зроблений аналіз підходів до визначення поняття "система" та її якісних відмінностей, а також розглянуті основні якості системи цінностей особистості. Зазначено, що використання планетарно-автономної моделі при розгляді структури системи цінностей особистості виявляється найбільш доцільним, оскільки така модель значно враховує принципи системного підходу.

Ключові слова: особистість, планетарно-автономна модель, система цінностей, системні якості.

Постановка проблеми. На теперішній час ще не розроблено єдиної моделі, на підставі якої можна було б всебічно дослідити аксіологічні уподобання особистості, зробити достатньо обґрунтований висновок відносно її ціннісних орієнтацій або домінування у ціннісно-смысловій сфері цінностей, які спрямовують її соціальну активність. Науковці не одноразово робили спроби дослідити вплив цінностей на установки та поведінку індивіда, встановити джерела походження цінностей в загальній та індивідуальній діяльності людей, а також існуючі міжкультурні різниці у ціннісних уподобаннях представників різних країн.

Проте, як ми вважаємо, с того часу як вперше М. Рокіч [9] спробував описати структуру системи цінностей індивіда й до теперішнього часу, коли С. Шварц [10] спробував побудувати узагальнену теорію цінностей на підставі універсальних людських потреб і мотивацій, проблема залишається не вирішеною, оскільки вчені по-різному підходять до розуміння власної самої системи та її структури. Отже, виявляється достатньо актуальним розглянути поняття системи цінностей особистості та вичленити її основні системні якості.

Теоретичний аналіз проблеми. Зазвичай під "...системою (система – від гр. *συστήμα* – ціле, складене з частин, поєднання) розуміють множину елементів з їхніми зв'язками та відносинами, які складають певне цілісне утворення" [7, с. 73]. Існують й інші визначення поняття системи, але як справедливо зазначала

В. В. Третяченко, систему не можна визначити тільки як комплекс предметів, вона повинна мати й певну форму структурної організації, яка може бути описана як відносини між предметами. Вчена стверджувала, що ці відносини можуть бути топологічними (близькість, позиція) або динамічними (вплив, залежність, взаємодія тощо). В останніх панує рух і для них характерною є взаємозалежність, яка означає, що вплив одного предмета на інший або відношення одного предмета до іншого справляють вплив на всю систему та на всі її частини. Всі предмети та відносини впливають один на одного й відчують на собі вплив один іншого [7].

Усе, що може бути позначено як система, має тісний зв'язок з поняттями цілісності, структури, зв'язку та елемента. При цьому саме елементи безпосередньо приймають участь в утворенні тої або іншої системи. Проте елементи розуміються тільки тоді, коли вони розглядаються як функції цієї системи. Як зазначають І. В. Блауберг та Е. Г. Юдін: "Системний об'єкт не дається дослідникові безпосередньо як система, а постає як результат зіставлення складних, суперечливих і разом із тим взаємопов'язаних властивостей та характеристик об'єкта. Експліцитне вираження системності, як обов'язкової умови, передбачає перехід від феноменалістської фіксації властивостей об'єкта до спеціального теоретичного конструювання моделей, які найбільш адекватно виявляють системну будову та сутність об'єкта" [1, с. 166].